

Przemysław Kubiak*

SZKICE Z ZAKRESU RZYMSKIEGO PRAWA KARNEGO – *DAMNATIO AD BESTIAS*

Damnatio ad bestias, a więc skazanie na śmierć na arenie z udziałem dzikich zwierząt zasługuje na miano jednej z bardziej interesujących instytucji rzymskiego prawa karnego. Zjawisko to było przedmiotem nie tylko dość licznych wzmianek w literaturze fachowej, ale i także samodzielnych opracowań i artykułów¹. Koncentrowały się one głównie na przedstawieniu jego genezy oraz ewolucji, przede wszystkim jednak zawierały opis prze-

* Dr, Katedra Prawa Rzymskiego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Na temat tej kary, jak i gladiatury w starożytnym Rzymie zob. w szczeg. G. Lafaye, *Criminels livrés aux bêtes*, Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France, Paris, 1892, s. 97–116; A. Pilet, *Étude sur la „damnatio ad bestias”*, Rivista d’Archeologia, Storia, Arte e Bibliografia Romana Tellus I (1912); R. Auguet, *Cruelty and Civilization. The Roman Games*, London, 1972; M. Grant, *Gladiatorzy*, Warszawa 1980; G. Ville, *La gladiature en occident des origines à la mort de Domitien*, Rome, 1981; K. Hopkins, *Death and Renewal. Sociological studies in Roman History*, vol. II, Cambridge, 1983; C. A. Barton, *The Sorrows of the Ancient Romans. The Gladiator and the Monster*, Princeton, New Jersey 1992; T. Wiedemann, *Emperors and Gladiators*, London, 1992; P. Plass, *The Game of Death in ancient Rome. Arena, Sport and Political Suicide*, Madison 1995; A. Futrell, *Blood in the Arena. The Spectacle of Roman Power*, Austin, 1997; tenże, *The Roman Games. Historical sources in Translation*, Oxford 2006; D. G. Kyle, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, London – New York 1998. W polskiej literaturze na szczególną uwagę zasługują S. Longosz, *Damnati ad bestias*, Tarnowskie Studia Teologiczne 7 (1979), s. 82–105; D. Słapek, *Przestępcy na arenach w republice rzymskiej*, Folia Societatis Scientiarum Lublinensis, 34 (1993), s. 35–46; tenże, *Damnatio ad bestias w rozwoju venationes okresu republiki rzymskiej*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym*

różnych, okrutnych sposobów wykonania tej kary. Celem tego artykułu jest natomiast skupienie się na kilku prawnych aspektach *damnatio ad bestias*, ze szczególnym uwzględnieniem jej klasyfikacji jako zastrzonej formy kary śmierci oraz jej relacji do pozostałych kar tego rodzaju.

W literaturze nie ma wątpliwości, iż *damnatio ad bestias* była rodzajem kary śmierci². Potwierdzają to nie tylko źródła prawne, lecz również bardzo liczne przekazy literackie, w szczególności dotyczące martyrologii pierwszych chrześcijan³. Od I wieku naszej ery była ona wymierzana w publicznym postępowaniu karnym⁴, już wcześniej jednak stosowali ją właściciele niewolników w ramach przysługującego im prawa decydowania o ich życiu i śmierci (*datio ad bestias*)⁵. Na podstawie zachowanych źródeł można przyjąć, iż mogli ich karać w ten sposób aż do I wieku naszej ery, kiedy to w dość znaczącym stopniu ograniczono uprawnienia właścicieli i poddano je kontroli sędziowskiej⁶. Na szczególną uwagę zasługuje sposób wykonania tej kary, jak się okazuje bowiem niewolnicy byli sprzedawani do szkół gladiatorских (*lanistae*), gdzie przetrzymywano ich

Rzymie, Lublin 1996, s. 127–142; A. Dębicki, *Sankcje karne za przestępstwo sacrilegium*, Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego 34, 1 (1993), s. 23–33; M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008, s. 297–300.

² Zob. w szczeg. T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899, s. 926; G. Kuleczka, *Studia nad rzymskim wojskowym prawem karnym*, Poznań 1974, s. 101; G. Ville, *op. cit.*, s. 237; M. Jońca, *op. cit.*, s. 297.

³ D. 48, 19, 11, 3 Macer libro secundo de publicis iudiciis : *Capitis poena est bestiis obici vel alias similes poenas pati vel animadverti*. D. 28, 3, 6, 6 Ulpianus libro decimo ad Sabinum: *Sed et si quis fuerit capite damnatus vel ad bestias vel ad gladium vel alia poena quae vitam adimit...* D. 48, 19, 29 Gaius libro primo ad legem Iuliam et Papiam: *Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt. Itaque praeoccupat hic casus mortem et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur...* Na taki jej charakter dość jednoznacznie wskazuje również stosowana terminologia. Zwrot *ad bestias* bowiem najczęściej zestawiany jest z czasownikami *subicere* bądź *obicere*, a więc „być wystawianym lub rzucanym dzikim zwierzętom”, zob. J. Sondał, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s.v. *obicio* oraz *subicio*. Źródła martyrologiczne, zob. w szczeg. *Acta sancti Pauli*, 28; Euseb. *Hist. Eccl.* 5, 1, 38–59; *Martyrium Polycarpi*, 12; *Passio Perpetuae et Felicitatis*, 17.

⁴ Przede wszystkim w ramach postępowania kognicyjnego, zob. W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 53. Wcześniejsze przypadki jej zastosowania dotyczyły głównie sądownictwa wojskowego oraz jurysdykcji namiestników prowincji, zob. Val. Max. 2, 7, 13 i 14; Liv. *Perioch.* LI; Cic. *Fam.* 10, 32, 3; Sen. *Brev. Vit.* 13, 6.

⁵ Na ten temat zob. P. Kubiak, *Ograniczanie ius vitae ac necis właścicieli niewolników, a kary wykonywane na arenie*, wydawnictwo pokonferencyjne *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w starożytnym Rzymie*, Lublin 2010, w druku.

⁶ D. 48, 8, 11, 1 i 2.

i ewentualnie szkolono do walki z dzikimi zwierzętami. Właśnie ten ostatni element wskazuje na znaczącą odmienność wykonywania *datio ad bestias*, w odróżnieniu do *damnatio ad bestias*, która co do zasady polegała na rzucaniu bezbrznych skazańców na arenę pełną dzikich zwierząt⁷. Bo jak wynika z tekstów prawnych oraz literackich, niewolnicy nie byli oddawani lanistom aby zginąć, ale ich zadaniem była walka z dzikim zwierzętami; mieli więc realną szansę przeżycia takiej konfrontacji⁸. Wynika więc z tego, iż *datio ad bestias* nie była rodzajem kary śmierci, skutek w tej postaci bowiem nie był elementem koniecznym, lecz jedynie ewentualnym. W związku z powyższym, wymierzano ją najprawdopodobniej w przypadkach popełnienia mniej poważnych przestępstw. W innym razie niewolnik dopuszczający się takiego czynu zostałby zabity od razu, bez dokonywania dodatkowych operacji, które jak się okazuje, niekoniecznie skutkowałyby śmiercią.

Trudno jest jednoznacznie wyjaśnić taką odmienność wydawałoby się tej samej instytucji prawnej. Być może stanowiło to efekt swoistej ewolucji *damnatio ad bestias*, która w początkowym okresie swojego istnienia w większym stopniu mogła służyć interesom prywatnym, właścicieli niewolników oraz lanistów, niż wymiarowi sprawiedliwości. Taki charakter miało sądownictwo domowe, które pozostawało w bardzo ścisłym związku z dobrem zwierzchnika rodziny oraz jego majątkiem – uśmiercając niewolnika jego właściciel tracił bezpowrotnie wydane pieniądze, sprzedając go natomiast zyskiwał rekompensatę w postaci otrzymanej ceny. Tak samo korzystał na tym lanista, dla którego walczący niewolnik był swego rodzaju inwestycją – z każdą kolejną wygraną zwracał mu wydane środki finansowe, niejednokrotnie z dość znaczącym zyskiem. Zabijanie niewolników w drodze *datio ad bestias* stanowiłoby więc swoistą podwójną stratę społeczną: dla właścicieli niewolników, i dla szkół gladiatorских. Inaczej oczywiście wyglądała sprawa w przypadku *damnatio ad bestias*, która służyła ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego, a przede wszystkim miała za zadanie realizację jednej z podstawowych funkcji prawa karnego – odstraszanie przyszlých zbrodniarzy oraz eliminowanie obecnych.

Damnatio ad bestias była stosowana w publicznym postępowaniu karnym od I wieku naszej ery, z pewnością aż do czasów Justyniana. Najprawdopo-

⁷ Określenie *datio ad bestias* dotyczy wymiaru analizowanej kary przez właścicieli niewolników, *damnatio ad bestias* natomiast państwowego zastosowania tej sankcji karnej.

⁸ D. 18, 1, 42: ...ut cum bestiis pugnerent...; D. 21, 1, 1, 1: ...inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit...; D. 48, 8, 11, 2: ... ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere...; G. 1, 13: ... ut ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint...

dobniej wymierzano ją dość powszechnie i często, na co wskazywałyby ilość i charakter zachowanych źródeł prawnych. W związku z powyższym stwierdzeniem dziwić może fakt, iż nie została ona ujęta w żadnym zachowanym zestawieniu rodzajów kar stosowanych w antycznym Rzymie. Oczywiście nie miały one charakteru wyczerpującego, stanowiły jedynie pewne wytyczne dla organów wymiaru sprawiedliwości, jej brak jest mimo to zaskakujący. Zacytować tu można dwa przekazy, jeden pochodzący z czterdziestej ósmej księgi *Digestów*, a drugi zawarty w *Sentencjach* Paulusa.

D. 48, 19, 28 pr. Callistratus libro sexto de cognitionibus

Capitalium poenarum fere isti gradus sunt. Summum supplicium esse videtur ad furcam damnatio. Item vivi crematio: quod quamquam summi supplicii appellatione merito contineretur, tamen eo, quod postea id genus poenae adinventum est, posterius primo visum est. Item capitis amputatio. Deinde proxima morti poena metalli coercitio. Post deinde in insulam deportatio.

P. S. 5, 17, 2

Summa supplicia sunt crux crematio decollatio: mediocrium autem delictorum poenae sunt metallum ludus deportatio: minimae relegatio exilium opus publicum vincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.

Obie relacje zawierają podobny wykaz stosowanych kar, w szczególności w zakresie dotyczącym pozbawienia życia (*summum supplicium*)⁹, a więc ukrzyżowanie (*damnatio ad furcam, crux*¹⁰), spalenie (*vivi crematio*) oraz ścięcie głowy (*capitis amputatio, decollatio*). Żadna z nich jednak nie wspomina o *damnatio ad bestias*, a nie ma wątpliwości, iż była ona nadal w użyciu w okresach, których dotyczą cytowane teksty. Trudno też podejrzewać te fragmenty o interpolację, gdyż *damnatio ad bestias* wielokrotnie pojawia się w pozostałych częściach obu dzieł¹¹.

⁹ Por. J. S o n d e l, *op. cit.*, s. v. *supplicium*. Termin ten najczęściej odnosił się do kwalifikowanych form kary śmierci, w takim znaczeniu na przykład użył go Kallistratus w cytowanym źródle. Tak też U. B r a s i e l l o, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli 1937, s. 248 i n., w szczeg. s. 260–264, gdzie podkreśla różnice między nim a *poena capitis*.

¹⁰ Ukrzyżowanie (*crux*) zostało zakazane przez Konstantyna Wielkiego. Od jego czasów stosowano powieszenie (*furca*), zob. m.in. T. M o m m s e n, *op. cit.*, s. 921, przyp. 2; P. G a r n s e y, *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, s. 128.

¹¹ O ewentualnych interpolacjach w przekazie Kallistratusa nie wspomina także *Index Interpolationum*.

Jak już zaznaczono, z pewnością zamiarem Kallistratusa oraz Paulusa nie było przedstawienie wyczerpującego katalogu stosowanych kar, za ich życia bowiem dominowało już postępowanie kognicyjne oraz związana z nim swoboda sędziowskiego wymiaru kary¹². Nie było zatem w źródłach prawa określonych precyzyjnie sankcji za poszczególne przestępstwa, ani obowiązującego zamkniętego katalogu wykonywanych kar. W literaturze przedmiotu, jak się wydaje bardzo trafnie, próbowano wyjaśnić ten fakt charakterem *damnatio ad bestias*¹³. Jej zastosowanie uzależnione było bowiem od zorganizowania igrzysk z udziałem dzikich zwierząt, a więc było to możliwe jedynie kilka razy w ciągu roku¹⁴. Na podstawie źródeł literackich można też ustalić, iż nie organizowano takich widowisk wyłącznie w celu przeprowadzenia egzekucji. Wskazuje na to poniższy fragment *Martyrium Polikarpi*.

Mart. Pol, 12

„Mówiąc to wydawali okrzyki i żądali od azjarchy Filipa, żeby wypuścił lwa na Polikarpa. On jednak odparł, że nie ma prawa tego uczynić, bo skończyły się już walki zwierząt. Wtedy wpadli na pomysł, żeby wołać jednogłośnie: spalić Polikarpa żywcem”¹⁵.

Również teksty prawne zawierają wskazówkę, iż *damnatio ad bestias* wykonywana była na najbliższych organizowanych igrzyskach, *primo quoque munere*¹⁶. Dodać może warto, iż osoby skazane nie mogły jednak czekać dłużej niż rok, który to termin przewidziany był dla wszystkich rodzajów kary śmierci. Taką informację odnaleźć można chociażby w ostatnim zdaniu cytowanego już fragmentu *Sentencji* Paulusa.

¹² W. Litewski, *op. cit.*, s. 52 podaje, iż od cesarza Hadriana proces kognicyjny zaczął dominować nad postępowaniem zwyczajnym, a na przełomie II i III wieku naszej ery stał się jedyną formą postępowania.

¹³ T. Mommsen, *op. cit.*, s. 927; C. Ferrini, *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Roma, 1902, s. 149; A. Nogrady, *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin, 2006, s. 135. Wniosek ten oparty został na analizowanym poniżej przekazie dotyczącym życia Polikarpa (*Mart. Pol. 12*), kiedy to namiestnik prowincji odmówił rzucenia go zwierzętom na pożarcie, gdyż zakończyły się igrzyska. Inaczej jednak U. Brasiello, który twierdzi, iż nie stosowano jej od czasów Konstantyna Wielkiego, zob. U. Brasiello, *op. cit.*, s. 495.

¹⁴ Można dodać również, iż nie wszędzie było to możliwe z uwagi na braki infrastruktury lub dzikich zwierząt.

¹⁵ Tłum. A. Świerkówna, *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, Kraków 1998.

¹⁶ C. Th. 9, 18, 1.

Wracając do zaprezentowanego powyżej problemu braku *damnatio ad bestias* w zestawieniach jurystów, dostrzec można, iż jej wykonanie było całkowicie uzależnione od pewnych obiektywnych czynników. W związku z powyższym, bezcelowe byłoby zalecanie jej stosowania, jeśli nie istniałyby warunki do jej wymierzenia. Zacytowane źródła wymieniają jednak ukrzyżowanie¹⁷, spalenie żywcem¹⁸ oraz ścięcie głowy jako rodzaje kary śmierci. Na szczególną uwagę zasługują jednak dwie pierwsze wymienione kary, obok *damnatio ad bestias* są one bowiem wspólnie traktowane w literaturze romanistycznej jako zastrzone formy kary śmierci¹⁹. O takiej ich kwalifikacji decyduje sposób ich wykonania, który wiązał się w każdym przypadku z dodatkowymi cierpieniami i bólem, mającymi stanowić dodatkową odpłatę za popełnione przestępstwo. W odróżnieniu od ostatniej z wymienionych, czyli ścięcia głowy mieczem, stanowiącej podstawowy rodzaj kary śmierci wymierzany obywatelom, a później *honestiores*, te zarezerwowane były dla niewolników oraz niższych warstw społecznych antycznego Rzymu, w szczególności *humiliores*. Warto może w tym miejscu wskazać, iż termin zastrzone formy kary śmierci może być mylący, w stosunku do powyższych grup bowiem stanowiły one podstawowe rodzaje stosowanych sankcji karnych w przypadkach popełnienia najcięższych przestępstw. W takich sytuacjach częstokroć nie dochodziło do żadnego zaostżenia odpowiedzialności sprawców, na co wskazywałby taki termin, a jedynym czynnikiem powodującym ich wymierzenie byłby status społeczny skazanych.

Wspomniane kary wielokrotnie zestawiane były razem nie tylko w tekstach prawnych, ale również literackich²⁰. W szczególności w źródłach prawniczych odnaleźć można liczne odesłania alternatywne, dotyczące zastosowania jednej albo drugiej kary w przypadku dopuszczenia się czynu zabronionego. Takie ich ujęcie wskazywałoby na możliwość zamiennego ich

¹⁷ Na temat ukrzyżowania, zob. w szczeg. M. Hengel, *Crucifixion*, Tübingen, 1977. Także T. Mommsen, *op. cit.*, s. 918 i n.; C. Ferrini, *op. cit.*, s. 145-147; E. Costa, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna, 1921, s. 94, przyp. 1; E. Żak, *Prawnicy rzymscy o sposobach wykonywania kary śmierci*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, Lublin, 1996, s. 112.

¹⁸ Zob. T. Mommsen, *op. cit.*, s. 923; C. Ferrini, *op. cit.*, s. 148; E. Costa, *op. cit.*, s. 94, przyp. 1; E. Żak, *op. cit.*, s. 113-114.

¹⁹ W odniesieniu do *damnatio ad bestias* zob. T. Mommsen, *op. cit.*, s. 926; G. Kuleczka, *op. cit.*, s. 101 i 111; G. Ville, *op. cit.*, s. 237.

²⁰ Por. Apul. *Met.* 6, 31-32.

stosowania przez sędziego orzekającego w danej sprawie²¹. To od jego decyzji zależało, którą z nich zastosować w konkretnej sprawie. Być może ten fakt stanowi również przyczynę pomijania kary *ad bestias* w relacjach jurystów. Skoro bowiem mogła ona być zastosowana także w przypadkach, gdy orzeczono karę spalenia lub ukrzyżowania, nie było potrzeby jej wyliczania. Jak sugeruje A. Nogrady, jeśli w danym miejscu i czasie akurat zorganizowane zostały igrzyska z udziałem dzikich zwierząt, *damnatio ad bestias* mogła stanowić pełnoprawny substytut (*die Ersatzstrafe*) pozostałych kar²². Sytuacja jednak mogła również wyglądać odwrotnie, co wyraźnie widać na przykładzie cytowanego już epizodu dotyczącego śmierci Polikarpa. Lud domagał się, aby rzucić go zwierzętom, z powodu braku igrzysk jednak, postanowiono spalić go żywcem. Możliwość wyboru przez organ ferujący wyrok danego rodzaju kary śmierci potwierdza także fragment *Historii Kościelnej* Euzebiusza, tym razem jednak w kontekście dostosowania kary do statusu skazanego.

Euseb. Hist. Eccl. 5, 1, 47.

„Nadeszła wreszcie odpowiedź cesarska, że należy ich stracić; jeśli zaś znajdą się tacy, co się zaprą, należy ich puścić. [...] Tutaj poddał ich ponownemu badaniu. Tym, u których stwierdzono obywatelstwo rzymskie, kazał pościnać głowy, wszystkich innych zaś rzucił dzikim zwierzętom na pożarcie...”²³.

W sytuacji więc gdy skazany był obywatelem rzymskim, wybór sędziego co do zastosowanej sankcji karnej ograniczony był do ścięcia głowy mieczem²⁴. W tym przypadku status skazanego determinował rodzaj zastosowanej kary. Co ciekawe jednak, *damnatio ad bestias* mogła nie tylko stanowić alternatywę dla pozostałych zastrzonych form kary śmierci, ale i dla innych sankcji karnych rzymskiego prawa karnego.

²¹ Możliwość zamiennego ich wymierzania sugeruje także D. Grodzynski, *Tortures mortelles et catégories sociales. Les summa supplicia dans le droit romain aux IIIe et IVe siècles*, w: *Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, Rome, 1984, s. 367. Zob. też C. F e r r i n i, *op. cit.*, s. 149, który podaje opisywany już przykład Polikarpa (*Mart. Pol.* 12). Miał on być rzucony dzikim zwierzętom na pożarcie, ale ponieważ czas igrzysk minął, spalono go żywcem.

²² A. N o g r a d y, *op. cit.*, s. 135.

²³ Tłum. A. L i s i e c k i, *Historia Kościelna Euzebiusza*, POK 3, 202-208.

²⁴ Choć nie zawsze, zachowały się bowiem w źródłach dość liczne przykłady naruszania tej reguły. Tak było też i w tym przypadku, ostatecznie bowiem namiestnik oddał dzikim zwierzętom również obywatela rzymskiego. Zob. też S u e t. *Galba* 9, 1.

D. 48, 9, 9 pr. Modestinus libro duodecimo pandectarum

Poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur. Hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis obicitur secundum divi Hadriani constitutionem.

Jurysta opisuje w tym fragmencie zastosowanie jednej z najbardziej intrygujących kar w historii prawa rzymskiego, o ile nie w ogóle w historii prawa karnego. Chodzi mianowicie o *poena cullei*, czyli karę worka, wymierzaną w Rzymie za zabójstwo krewnych (*parricidium*)²⁵. Z jego relacji wynika, iż po wychłostaniu skazanego zaszywano go w worku z psem, kogutem, żmiją i małpą, a następnie wrzucano do morza. W dalszej części przekazu Modestyn zaznacza, iż w sytuacji, gdy w pobliżu nie było morza, zgodnie z konstytucją Hadriana, można było rzucić zabójców dzikim zwierzętom²⁶.

Pytanie o możliwość odstąpienia od wymierzenia kary worka najprawdopodobniej zostało wysłane do cesarza w związku z problemem natury praktycznej. Zdroworozsądkowe rozwiązanie Hadriana jednak nie jest tak oczywiste jakby się mogło wydawać. Wiadomo bowiem, iż Rzymianie byli niezwykle mocno przywiązani do tradycji (*mos maiorum*) i jeszcze w 318 roku naszej ery Konstantyn Wielki, postawiony przed tym samym problemem, zalecił w swojej konstytucji rzucanie winnych zabójstwa do rzeki²⁷. Decyzja więc, którą podjął Hadrian mogła rzeczywiście stanowić wyłom w praktyce karania *parricidium*²⁸.

Wart odnotowania natomiast jest fakt, że spośród możliwych do wyboru form wykonania kary śmierci, cesarz wybrał jako alternatywę do *poena cullei* akurat *damnatio ad bestias*, co świadczyć może przede wszystkim o tym, iż już w pierwszej połowie II wieku naszej ery, kara ta była często

²⁵ Zob. w szczeg. w polskiej romanistyce A. Dębicki, *Poena cullei w rzymskim prawie karnym*, Prawo Kanoniczne 37 (1994), s. 133–146; K. Amelańczyk, *Parricidium i poena cullei*, [w:] *Religia i prawo karne w starożytnym Rzymie*, Lublin 1998, s. 139–150; M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008.

²⁶ Takie rozwiązanie potwierdzone jest też w *Sentenciach* Paulusa, P. S. 5, 24.

²⁷ Por. też K. Amelańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 94. C. Th. 9, 15, 1.

²⁸ M. Jońca twierdzi, iż usankcjonował on jedynie istniejący już stan rzeczy, zob. M. Jońca, *op. cit.*, s. 298.

stosowana i preferowana przez organy wymiaru sprawiedliwości²⁹. Taka regulacja może również sugerować, iż analizowana kara, z powodu swojej popularności, mogła zastępować nie tylko pozostałe zaostrzone formy kary śmierci, ale i pozostałe rodzaje sankcji karnych, oczywiście kiedy dotyczyły osób z niższych warstw społecznych Rzymu.

Z przedstawionych powyżej obserwacji wydaje się wynikać wniosek, iż *damnatio ad bestias*, tak jak i pozostałe zaostrzone formy kary śmierci, mogły być stosowane zamiennie, najwyraźniej zatem traktowano je jako równorzędne formy represji karnej. Wniosek ten jednak można poddać w wątpliwość odwołując się do poniższego tekstu, dotyczącego sankcji karnych stosowanych wobec świętokradców.

D. 48, 13, 7 Ulpianus libro septimo de officio proconsulis

Sacrilegii poenam debebit proconsul pro qualitate personae proque rei condicione et temporis et aetatis et sexus vel severius vel clementius statuere. Et scio multos et ad bestias damnasse sacrilegos, nonnullos etiam vivos exussisse, alios vero in furca suspendisse. Sed moderanda poena est usque ad bestiarum damnationem eorum, qui manu facta templum effregerunt et dona dei in noctu tulerunt. Ceterum si qui interdium modicum aliquid de templo tulit, poena metalli coercendus est, aut, si honestiore loco natus sit, deportandus in insulam est.

Cytowany fragment siódmej księgi *De officio proconsulis* Ulpiana zawiera skierowane do prokonsulów wytyczne w zakresie wymierzania kar w przypadku popełnienia świętokradztwa. Zdaniem jurysty, powinni oni przede wszystkim uwzględniać charakter osoby pokrzywdzonej (*qualitas personae*), status oskarżonego (*condicio rei*), czas popełnienia zbrodni (*tempus*), wiek (*aetas*), płeć (*sexus*) i stosownie do tych okoliczności dokonać surowszego lub łagodniejszego wymiaru kary. Następnie opisuje on rodzaje sankcji karnych stosowanych wobec świętokradców, podając w kolejności *damnatio ad bestias*, ukrzyżowanie (*vivos exurere*) i powieszenie (*furca suspendere*).

Istotna z punktu prowadzonej analizy jest dalsza część tego fragmentu, w którym Ulpian stwierdza, iż *damnatio ad bestias* powinna zostać ograniczona wyłącznie do sytuacji włamania się (*effringere*) do świątyni

²⁹ Taki wniosek wynika też z analizy przeprowadzonej przez J.-P. Callu, *Le jardin des supplices au bas-empire*, [w:] *Du châtement dans la cité*, Rome 1984, s. 340.

w zorganizowanej grupie (*manu facta*)³⁰ i dodatkowo w porze nocnej (*noctu*). Natomiast ci, którzy popełniają to przestępstwo w dzień (*interdiu*) i wynoszą coś nieznacznego (*aliquid modicum*) powinni zostać zesłani do przymusowej pracy w kopalni (*poena metalli*), a jeśli należą do *honestiores* – na wyspę (*deportatio in insulam*).

Najwyraźniej zatem *damnatio ad bestias* miała być wymierzona w przypadku zaostrożenia odpowiedzialności sprawcy na skutek takich okoliczności popełnienia czynu, jak włamanie do świątyni (a nie tylko kradzież) w grupie, dokonane nocą. *A contrario* zatem, pozostałe wymienione kary spalania żywcem i ukrzyżowania byłyby stosowane w pozostałych przypadkach popełnienia świętokradztwa, za wyjątkiem kradzieży czegoś nieznacznego w dzień; w takich sytuacjach świętokradca powinien być zesłany do kopalni. Taki wniosek jednak może nasunąć pytanie odnośnie stopnia dolegliwości *damnatio ad bestias* w stosunku do ukrzyżowania oraz spalania, a więc i możliwości ich zamiany przy wymierzaniu sprawiedliwości, jak przedstawiono to powyżej. Skoro bowiem tylko rzucenie dzikim zwierzętom na pożarcie wymierzane było w okolicznościach powodujących zaostrożenie odpowiedzialności sprawcy, to oznaczałoby to, iż kara uznawana była za najsurowszą³¹. Część autorów jednak przyjęło odwrotną tezę uznając, iż *damnatio ad bestias* stanowiła łagodniejszą karę od pozostałych. Ich zdaniem bowiem Ulpian zalecał prokonsulom stosowanie łagodniejszych kar niż dotychczas stosowane w najbardziej poważnych przypadkach popełnienia świętokradztwa³².

Wracając do analizowanego tekstu, bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, iż Ulpian proponował namiestnikom ograniczenie zastosowania *damnatio ad bestias* wyłącznie do najpoważniejszych przypadków świętokradztwa³³. Wskazywałby na to użyty przez niego zwrot *moderanda poena*

³⁰ *Manus* oprócz podstawowych znaczeń może oznaczać właśnie zorganizowaną grupę, bandę, zob. J. S o n d e l, *op. cit.*, s. v. *manus*. Takie tłumaczenie tego tekstu przyjmuje A. D ę b i ń s k i, *Sankcje karne...*, s. 32.

³¹ Tak też E. Ż a k, *op. cit.*, s. 115.

³² Tak A. N o g r a d y, *op. cit.*, s. 135. Zob. też C. F e r r i n i, *op. cit.*, s. 149; U. B r a s i e l l o, *op. cit.* s. 266; P. G a r n s e y, *op. cit.*, s. 129; J.-P. C a l l u, *op. cit.*, s. 339; E. Ż a k, *op. cit.*, s. 112. Inaczej jednak E. C o s t a, *op. cit.*, s. 94 przyp. 1, który przyjął, iż pod względem dotkliwości znajduje się ona pomiędzy *crematio* a *decollatio*, bez podania uzasadnienia dla takiej tezy.

³³ Tak U. B r a s i e l l o, *op. cit.*, s. 264; A. D ę b i ń s k i, *Sankcje karne...*, s. 32.

*est usque ad bestias damnationem eorum, qui...*³⁴. Można więc przypuszczać, iż prokonsulowie stosowali tę karę dosyć często, na co wskazuje chociażby wcześniejsza uwaga jurysty, iż liczni rzucańcy byli dzikim zwierzętom (*multos et ad bestias damnare*), a niektórzy tylko (*nonnulli*) ukrzyżowani lub spaleni żywcem³⁵.

Taki tok rozumowania Ulpiana sugeruje, iż *damnatio ad bestias* była najbardziej surową spośród omawianych kar, dlatego też wprowadzano próby ograniczenia jej stosowania do najpoważniejszych sytuacji świętokradztwa. W ten sposób jurysta stworzyłby pełną gradację sankcji karnych za to przestępstwo, od najsurowszej *damnatio ad bestias* w najbardziej poważnych przypadkach, poprzez ukrzyżowanie i spalenie, jako kar za podstawową jego postać, aż po *damnatio ad metallum* i *deportatio* dla świętokradców dopuszczających się tego przestępstwa w okolicznościach łagodzących odpowiedzialność sprawcy.

Wnioskiem płynącym z powyższej analizy jest stwierdzenie, iż *damnatio ad bestias* postrzegana była przez jurystów, jako bardziej surowy sposób wymierzenia kary śmierci niż *crematio* lub *crux*, stoi to jednak w oczywistej sprzeczności do wcześniejszych uwag o równorzędności tych form kary śmierci. Aby rozwiązać tę niespójność warto skonfrontować to zestawienie Ulpiana z pozostałymi źródłami prawnymi traktującymi o wyżej wymienionych formach egzekucji. Jak już zaznaczono, bardzo często w tekstach prawnych zawarta jest alternatywa pomiędzy *damnatio ad bestias* i *crux*³⁶ lub *crematio*³⁷. Wydaje się zatem, iż cytowany fragment o świętokradcach stanowi jednak swego rodzaju wyjątek, taki charakter więc miałoby też przedstawione w nim zestawienie sankcji karnych. Co ciekawe jednak, w innym źródle prawnym odnaleźć można przekaz, który sugerowałby nawet odwrotną gradację dolegliwości tych kar.

³⁴ „Kara rzucańcy dzikim zwierzętom, powinna być ograniczona do tych...” (tłum. autora). Por. T. M o m m s e n, P. K r u e g e r, A. W a t s o n, *The Digest of Justinian*, vol. IV, Philadelphia, 1985. W literaturze jednak spotkać można także inne tłumaczenie sugerujące, iż *damnatio ad bestias* była karą złagodzoną, tak między innymi J.-P. C a l l u, *op. cit.*, s. 241.

³⁵ Tak P. G a r n s e y, *op. cit.*, s. 129.

³⁶ Tak m.in. P. S. 5, 22, 1; 5, 23, 1; 5, 23, 15; D. 48, 19, 9, 11; D. 48, 19, 28, 15; D. 48, 19, 38, 2; D. 49, 16, 3, 10. W szczególności jednak cytowany już P. S. 5, 17, 2 oraz D. 48, 19, 28 pr., które wyraźnie zestawiają na równi *crux* i *crematio*. Podobne zestawienie dla wszystkich tych kar, zob. U. B r a s i e l l o, *op. cit.*, s. 262.

³⁷ Tak m.in. P. S. 5, 24; 5, 29, 1.

P. S. 5, 23, 17

Magicae artis conscios summo supplicio adfici placuit, idest bestiis obici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi vivi exuruntur.

Zgodnie z tą relacją ukrzyżowanie i rzucenie dzikim zwierzętom groziły osobom wtajemniczonym w sztuki magiczne (*conscii artis magicae*), natomiast paleni żywcem byli tylko sami magowie (*magi*). Porównując to zróżnicowanie podmiotów oraz stopień szkodliwości przestępstwa można chyba uznać, iż bycie magiem stanowiło czyn zabroniony, o wiele poważniejszy niż bycie wyłącznie osobą wtajemniczoną, a więc niejako adeptem lub początkującym magiem. W związku z tym najprawdopodobniej sankcja karna przewidziana dla pełnoprawnego maga byłaby surowsza³⁸. Zgodnie z tym przekazem zatem, to spalenie żywcem stanowiło najsurowszą karę spośród wymienionych.

W świetle powyższej analizy źródeł najsluszniej wydaje się uznać jednak równorzędność pod względem stopnia surowości *damnatio ad bestias*, *crux* i *crematio*³⁹. Głównym argumentem za przyjęciem tej tezy jest ilość źródeł prawnych zawierających alternatywę wszystkich tych kar lub dwóch z nich w przypadku popełnienia danego przestępstwa, bez wskazywania na jakiegokolwiek różnicę w ich dolegliwości. Ponadto wątpliwa jest celowość takiej gradacji, o ile odróżnienie ich od ścięcia głowy mieczem było istotne z punktu widzenia statusu osób skazanych, to trudno jest znaleźć uzasadnienie takiego rozróżnienia w stosunku do pozostałych skazanych. Wszystkie wymienione kary bowiem prowadziły nieodzownie do śmierci i wiązały się z dodatkowymi cierpieniami, trudno je w jakikolwiek sposób porównywać, jak i w ogóle znaleźć kryterium rozróżnienia. Dodatkowo taki zabieg utrudniałby również fakt, iż mogły one być wymierzane w rozmaity sposób, niejednokrotnie też łączono je w trakcie jednej egzekucji. Przykładem takich sytuacji były opisane w źródłach historycznych pewne przygotowywane i reżyserowane przedstawienia pochodzące z mitologii lub historii, w których skazańcy ponosili śmierć⁴⁰. W ramach tych inscenizacji z pewnością wyróżnić

³⁸ Być może to źródło było podstawą tezy E. Costy o większej surowości spalenia, zob. E. C o s t a, *op. cit.*, s. 94 przyp. 1.

³⁹ Tak też R. A. B a u m a n, *op. cit.*, s. 152.

⁴⁰ O tych sposobach egzekucji, zob. w szczeg. K. C o l e m a n, *Fatal Charades: Roman Executions staged as Mythological Enactments*, JRS 80 (1990), s. 44–73; D. G. K y l e, *op. cit.*, s. 53–55; F. Meijer, *Gladiatoren. Das Spiel um Leben und Tod*, Düsseldorf/Zürich 2004, s. 129 i n.

można zastosowanie *damnatio ad bestias*⁴¹, na którą wskazywać może dość jednoznacznie udział dzikich zwierząt, ale także i pozostałe kwalifikowane formy kary śmierci, czyli spalenie żywcem⁴² oraz ukrzyżowanie⁴³. Co więcej, uczestnicy tych przedstawień niejednokrotnie byli najpierw krzyżowani, a potem oddawani dzikim zwierzętom albo paleni. Czasem niekiedy trudno nawet zakwalifikować opisywane wydarzenia i określić rodzaj zastosowanej kary śmierci⁴⁴. Wydaje się, iż podczas tych przedstawień nie przestrzegano tak precyzyjnie podziałów pomiędzy sposobami wykonania kary śmierci, a na pierwszy plan wysuwał się bardziej inny cel – urozmaicenie igrzysk i zaciekawienia publiczności. Ta forma przeprowadzania egzekucji również wydaje się potwierdzać, iż wszystkie trzy analizowane rodzaje kary śmierci miały charakter równorzędny i mogły być stosowane zamiennie.

Na podstawie powyższych uwag można spostrzec dość zaskakującą cechę dotyczącą wykonywania *damnatio ad bestias*, jak i innych kar tego typu. W ramach sposobów ich wykonania bowiem panowała nie tylko ogromna swoboda, ale i dowolność. Okazuje się, iż nawet obecność dzikich zwierząt nie stanowiła warunku *sine qua non* zastosowania *damnatio ad bestias*. Dowodem na to są nie tylko wyżej opisywane zaskakujące sposoby egzekucji, gdzie ich uczestnictwo nie zawsze było poświadczane, ale również igrzyska w formie bitew morskich, tak zwane *naumachiae*, w których również przede wszystkim walczyli skazańcy⁴⁵. W żadnym zachowanym źródle nie jest wprost stwierdzone, jaki rodzaj kary śmierci im wymierzono, biorąc jednak pod uwagę rozmiary tych przedstawień, a więc czasami obecność

⁴¹ W. M a r t. *Spect.* 7, 8 i 21 opisane jest pożarcie przez niedźwiedzia skazanych odgrywających rolę Lareolusa, Dedala i Orfeusza.

⁴² Tertulian (*Apol.* 15, 4–5) wspomina o człowieku spalonym żywcem jako Herkules oraz innym poddanym kastracji jako Attis. Lucyliusz (*Anth. Pal.* 11, 184) natomiast opisał stracenie w ten sposób Meniscusa. Marcjalis (*Spect.* 8, 30 oraz 10, 25) nawiązując do legendy o Muciusie Scaevoli opisuje w swoim epigramacie włożenie przez uczestnika przedstawienia dłoni w ogień.

⁴³ W. M a r t. *Spect.* 7 opisane jest ukrzyżowanie, a następnie pożarcie przez niedźwiedzia skazanego grającego rolę Larueolusa.

⁴⁴ Marcjalis (*Spect.* 5) wspomina o spółkowaniu byka z Pasifae na arenie. W Clem. *Cor.* 62 natomiast odnaleźć można opis egzekucji Dirce i Danaid, przy czym ta pierwsza najprawdopodobniej przywiązana została do rogów byka. Czasem też dostosowywano fabułę mitu lub historii do aktualnych potrzeb i możliwości wiernego odzwierciedlenia danego wątku. Dlatego najprawdopodobniej Orfeusz i Dedal, inaczej niż w mitologii, zginęli pożarci przez niedźwiedzia. Z opisywanych relacji wynika, iż odzwierciedlenie samej fabuły nie było ściśle przestrzegane, a chodziło bardziej o urozmaicenie wykonywanych egzekucji.

⁴⁵ Zob. Dio *Hist.* 43, 23, 4; 60, 33, 3; T a c. *Ann.* 12, 56.

ponad kilku tysięcy walczących⁴⁶ oraz ich podobieństwo do pozostałych widowisk prezentowanych w amfiteatrach, można przyjąć, iż pośród nich znajdowali się także przestępcy skazani na dzikie zwierzęta. *Naumachia* wydaje się po prostu kolejną wariacją przedstawień na arenie, w których niezmiennie brały udział te same osoby, to znaczy osoby skazane na którąś z zastrzonych form kary śmierci⁴⁷.

Wracając do analizowanych tekstów traktujących o świętokradcach oraz magach, należy uznać, iż regulacje tego typu stanowiły zdecydowany wyjątek oraz najprawdopodobniej wyraz opinii danego jurysty w zakresie surowości wymienionych tam kar, a nie obowiązującą regułę. Warto jednak podkreślić, iż takiego charakteru nie miał przedstawiony tam mechanizm wymierzania surowszych kar w przypadkach zaostżenia odpowiedzialności sprawcy na skutek zaistnienia pewnych okoliczności faktycznych popełnionego czynu zabronionego. W cytowanych źródle było to nocne włamanie się grupą do świątyni. Okazuje się, iż kolejną przesłanką mogącą spowodować zaostżenie kary, a w związku z tym wymierzenia kary *ad bestias*, był fakt użycia broni. Na takie zjawisko wskazuje poniżej zacytowany reskrypt Hadriana dotyczący karania złodziei bydła.

D. 47, 14, 1 pr. Ulpianus libro octavo de officio proconsulis (Coll. 11, 7, 1)

De abigeis puniendis ita divus Hadrianus consilio Baeticae rescripsit: 'abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent. Puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est id genus maleficii: alioquin et in opus et nonnumquam temporarium dantur'.

D. 47, 14, 1, 3 Ulpianus libro octavo de officio proconsulis (Coll. 11, 8, 3 i 4)

Quamquam autem Hadrianus metalli poenam, item operis vel etiam gladii praestituerit, attamen qui honestiore loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere, sed aut relegandi erunt aut movendi ordine. Sane qui cum gladio abigunt, non inique bestiis obiciuntur.

⁴⁶ W bitwie zorganizowanej przez Klaudiusza brało udział 19 tysięcy skazanych, zob. T a c. *Ann.* 12, 56.

⁴⁷ Jest mało prawdopodobne, aby brali w nich udział osoby skazane na ścięciu mieczem, byli to bowiem obywatele, a to stanowiłoby naruszenie ich uprawnień oraz zasad wymiaru sprawiedliwości.

Cesarz odpowiadał najprawdopodobniej na pytanie skierowane z prowincji Betyki, dotyczące wymiaru kary w stosunku do złodziei bydła. W pierwszym fragmencie cytowanej konstytucji zalecał on najsurowsze ich karanie, czyli poprzez ścięcie głowy mieczem (*ad gladium damnari*). Dodał jednak, iż nie dotyczyło to wszystkich miejsc, a jedynie tych, gdzie takie przestępstwo było popełniane nader często (*frequentius*). W pozostałych przypadkach uznał, iż kara przymusowej pracy, nawet orzeczona na pewien czas, może być wystarczająca⁴⁸. W dalszej części tej relacji Ulpian ponownie wymienił powyższy, przewidziany przez cesarza, wymiar kary, dodając do niego przymusową pracę w kopalni (*metallum*), zaznaczył jednak, iż wymienione sankcje karne nie powinny dotyczyć *honestiores*, których należało w takich przypadkach wygnać (*relegatio*) lub usunąć z ich stanu (*motio ex ordinis*). Na końcu swojego przekazu natomiast jurysta wskazał, iż ci, którzy uprowadzają bydło z mieczem w dłoni (*cum gladio*), całkiem słusznie powinni być rzuceni dzikim zwierzętom. To zdanie w kontekście pozostałej treści reskryptu jest dość zaskakujące, tym bardziej, że umieszczone zostało tuż po sankcjach dotyczących *honestiores*, których z pewnością *damnatio ad bestias* nie dotykała. Wątpliwości te jednak rozwiewa porównanie tej relacji z odpowiednim fragmentem zachowanym w *Collatio*, a zawierającym inną wersję przekazu Ulpiana.

Coll. 11, 8, 4

Romae tamen etiam bestiis subici abigeos videmus: et sane qui cum gladio abigunt, non inique hac poena adficiuntur.

Jurysta komentując wyżej wspomniane kary dodał na końcu, iż w Rzymie dodatkowo skazuje się złodziei bydła na rzucenie dzikim zwierzętom. W szczególności kara ta nie jest bezpodstawną, gdy kradną oni z mieczem w dłoni. Ostatnie zdanie w przekazie pochodzącym z Digestów więc jest najwidoczniej skróconą przez kompilatorów wersją tego fragmentu. Najprawdopodobniej w trakcie dokonywania poprawek w tym tekście, nie uznali oni za stosowne dodawanie tych kilku szczegółów. Z nimi jednak fragment ów o wiele bardziej zyskuje na przejrzystości i jasności oraz tłumaczy zaskakujące pojawienie się *damnatio ad bestias* w reskrypcie Hadriana cytowanym w Digestach.

⁴⁸ W tekście nie jest określone, czy chodzi o *opus metalli* czy *publicum*, stąd w pracy użyto określenia „kara przymusowej pracy”, bez wskazania jej rodzaju; tak też K. A m i e - l a Ń c z y k, *Rzymskie...*, s. 119.

Konstytucja cesarza była najprawdopodobniej wydana w związku z problemami, jakie zaistniały w Betyce w związku z nadmierną falą kradzieży bydła⁴⁹. Aby temu zapobiec zalecił on oczywiście surowy wymiar kary, jednocześnie, w charakterystyczny dla siebie sposób, wskazał na okoliczności mogące zaostrzyć lub złagodzić zastosowane sankcje karne. W ten sposób Ulpian ponownie przekazuje swego rodzaju gradację kar, pośród których kary *metallum* i *opus* można chyba uznać za kary podstawowe w przypadku dokonania kradzieży bydła, w stosunku do *humiliores*. Natomiast w stosunku do *honestiores* są to *relegatio* i *motio ex ordinis*. Kwalifikowanymi karami byłoby natomiast ścięcie głowy mieczem, w przypadku nagminności tego przestępstwa, oraz rzucenie dzikim zwierzętom na pożarcie, jeśli popełniono je z mieczem w dłoni.

Powyższe rozwiązanie Hadriana potwierdza możliwość stosowania *damnatio ad bestias* w sytuacjach zaostrzenia odpowiedzialności sprawcy. W omawianym przypadku decydującą okolicznością byłby fakt posiadania broni przez sprawcę podczas dokonywania kradzieży bydła. Warto może dodać, iż omawiane fragmenty stanowią doskonałą ilustrację charakterystycznej dla rzymskiego prawa karnego, począwszy od panowania Hadriana, tendencji do relatywizacji kary w stosunku do okoliczności popełnienia czynu zabronionego.

Z przytoczonych uwag wyłania się prawny obraz *damnatio ad bestias*, jako zaostrzonej formy kary śmierci. Widać na nim wyraźnie, iż sankcja ta stosowana była w najpoważniejszych przypadkach przestępstw popełnionych przede wszystkich przez *humiliores*, niejednokrotnie na skutek pewnych okoliczności dodatkowo zaostrzających ich odpowiedzialność, jak pora dnia, sposób dokonania czynu lub użycie broni. Równorzędnymi do niej, a więc i wymierzanymi zamiennie, były kary spalenia żywcem oraz ukrzyżowania. Zasadnym wydaje się przyjęcie, pomimo kilku zaskakujących źródeł prawnych, iż Rzymianie nie różnicowali surowości tych kar. Odróżniali je jedynie od ścięcia głowy mieczem, które zarezerwowane było dla obywateli oraz *honestiores*. *Damnatio ad bestias* w okresie swojego obowiązywania była stosowana dość chętnie i nieraz zastępowała inne kary, czy to wymierzone na podstawie ustaw karnych, czy też stosowane zgodnie z tradycją, jak na przykład wskazana już wcześniej kara worka. Instytucja ta zasługuje na szczególną uwagę współczesnego badacza rzymskiego prawa karnego, gdyż nie tylko ukazuje podstawowe zasady i mechanizmy jego funkcjonowania,

⁴⁹ *Ibidem*, s. 117.

lecz również nadal w dość żywy sposób pobudza wyobraźnię oraz motywuje do filozoficznej refleksji nad prawem.

BIBLIOGRAFIA

- Amielańczyk K., *Parricidium i poena cullei*, [w:] *Religia i prawo karne w starożytnym Rzymie*, Lublin 1998, s. 139–150.
- Amielańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- Auguet R., *Cruelty and Civilization. The Roman Games*, London 1972.
- Barton C. A., *The Sorrows of the Ancient Romans. The Gladiator and the Monster*, Princeton, New Jersey 1992.
- Bauman R. A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London 1996.
- Brasiello U., *La repressione penale in diritto romano*, Napoli 1937.
- Callu J.-P., *Le jardin des supplices au bas-empire*, [w:] *Du châtement dans la cité*, Rome 1984, s. 313–357.
- Coleman K., *Fatal Charades: Roman Executions staged as Mythological Enactments*, JRS 80 (1990), s. 44–73.
- Costa E., *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna 1921.
- Dębiński A., *Sankcje karne za przestępstwo sacrilegium*, Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego 34, 1 (1993), s. 23–33.
- Dębiński A., *Poena cullei w rzymskim prawie karnym*, Prawo Kanoniczne 37 (1994), s. 133–146.
- Ferrini C., *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Roma 1902.
- Futrell A., *Blood in the Arena. The Spectacle of Roman Power*, Austin 1997.
- Futrell A., *The Roman Games. Historical sources in Translation*, Oxford 2006.
- Garnsey P., *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970.
- Grant M., *Gladiatorzy*, Warszawa 1980.
- Grodzyski D., *Tortures mortelles et catégories sociales. Les summa supplicia dans le droit romain aux IIIe et IVe siècles*, w: *Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, Rome 1984, s. 361–403.
- Hengel M., *Crucifixion*, Tübingen 1977.
- Hopkins K., *Death and Renewal. Sociological studies in Roman History*, vol. II, Cambridge 1983.
- Jońca M., *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008.
- Kubiak P., *Ograniczanie ius vitae ac necis właścicieli niewolników, a kary wykonywane na arenie*, wydawnictwo pokonferencyjne (w druku), *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w starożytnym Rzymie*, Lublin 2010.
- Kuleczka G., *Studia nad rzymskim wojskowym prawem karnym*, Poznań 1974.
- Kyle D. G., *Spectacles of Death in Ancient Rome*, London–New York 1998.
- Lafaye G., *Criminels livrés aux bêtes*, w: *Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France*, Paris 1892, s. 97–116.
- Litewski W., *Rzymski proces karny*, Kraków 2003.

- Longosz S., *Damnati ad bestias*, Tarnowskie Studia Teologiczne 7 (1979), s. 82–105.
- Meijer F., *Gladiatoren. Das Spiel um Leben und Tod*, Düsseldorf/Zürich 2004.
- Mommsen T., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899.
- Mommsen T., Krueger P., Watson A., *The Digest of Justinian*, vol. IV, Philadelphia, 1985.
- Nogrody A., *Römisches Strafrecht nach Ulpian. Buch 7 bis 9 De officio proconsulis*, Berlin 2006.
- Pillet A., *Étude sur la „damnatio ad bestias”*, Rivista d’Archeologia, Storia, Arte e Bibliografia Romana Tellus I (1912), s. 218–228.
- Plass P., *The Game of Death in ancient Rome. Arena, Sport and Political Suicide*, Madison 1995.
- Słapek D., *Przestępcy na arenach w republice rzymskiej*, Folia Societatis Scientiarum Lublinensis, 34 (1993), s. 35–46.
- Słapek D., *Damnatio ad bestias w rozwoju venationes okresu republiki rzymskiej*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, Lublin 1996, s. 127–142.
- Sondel J., *Słownik łacińsko - polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001.
- Ville G., *La gladiature en occident des origines à la mort de Domitien*, Rome 1981.
- Wiedemann T., *Emperors and Gladiators*, London 1992.
- Żak E., *Prawnicy rzymscy o sposobach wykonywania kary śmierci*, [w:] *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, Lublin 1996, s. 109–120.

Przemysław Kubiak

ESSAYS ABOUT ROMAN CRIMINAL LAW – *DAMNATIO AD BESTIAS*

(Summary)

Damnatio ad bestias is definitely one of the most amazing institutions of Roman criminal law. It was an aggravated form of death penalty used in public procedure, mostly against noncitizens and *humiliores*, from I century a. D. As it seems however, it had already appeared before in domestic jurisdiction of the owners of the slaves, in the frames of *ius vitae ac necis*, but not as a death penalty. Such slaves were sold to *lanistae* in order to fight with wild animals. The interesting point about *damnatio ad bestias* is, that it was omitted in the legal catalogues of inflicted penalties. It was the consequence of its characteristic – it depended on organization of the games and some infrastructure, like amphitheatres or animals. So there were just few occasions during the year to inflict this penalty. Other aggravated forms of death penalty, crucifixion and burning alive, were equivalent and could be inflicted interchangeably with analyzed punishment, despite few exceptional texts. *Damnatio ad bestias* could be also executed in the situations of aggravation of perpetrator’s responsibility resulting from the use of arms, in cases of organized crimes or committed by night. Sometimes it was also replacing other traditional penalties, like for example *poena cullei*.